

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟΝ
ΠΑΡΙΑΣΤΗΡΙΟΝ ΕΡΕΥΝΩΝ ΚΑΙ ΔΙΔΑΚΤΙΚΩΝ
ΔΙΕΥΘΥΝΤΗΣ ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ
ΙΔΡΥΤΗΣ : ΓΡΗΓΟΡΙΟΣ ΞΕΝΟΠΟΥΛΟΣ

ΔΙΕΥΘΥΝΤΗΣ : ΠΕΤΡΟΣ ΧΑΡΗΣ

ΤΟΜΟΣ ΠΕΝΤΗΚΟΣΤΟΣ ΠΕΜΠΤΟΣ

ΙΑΝΟΥΑΡΙΟΣ — ΙΟΥΝΙΟΣ

1954

Ε.Ι. ΛΟΓΟΤΕΧΝΗ Κ.Ε.Π.
ΙΩΑΝΝΙΝΑ 2008

Η ΙΣΤΟΡΙΚΗ ΣΤΙΓΜΗ ΣΤΗ ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΗ ΠΕΖΟΓΡΑΦΙΑ

(ΤΟ "ΤΑΞΙΔΙ" ΤΟΥ ΨΥΧΑΡΗ)

Όταν σβήσανε, με τη δουλεία, από το χάρτη της Ευρώπης οι ελληνικές χώρες, δεν απόμεινε παρά σαν ανάμνηση ή Ίδέα του ελληνισμού. Μά ο λαός με τη ζωτικότητα που πάντα τον χαρακτήριζε κράτησε στους σκλαβωμένους τόπους τη γλωσσική και θρησκευτική του ένότητα, ανάμεσα στους αιώνες που περνούσαν. Οι μορφωμένοι του Έθνους, που άλλοι ζούσανε στη δυτική Ευρώπη και άλλοι κοντά στον κατακτητή, πάντα έτρεφαν το όνειρο της απολύτρωσης του γένους και με τη φιλοπατρία τους προσπαθούσανε να βρούνε τον τρόπο να μη μείνει στο πνευματικό σκοτάδι ο δουλωμένος και ταλαιπωρημένος λαός τους. Ένα από τα σπουδαιότερα γνωρίσματα που ξεχώριζε τη φυλή, εΐταν ή γλώσσα, το πολυτιμότερο κειμήλιο που κρατούσε από τα παλιά ένδοξα χρόνια.

Ο Λόγος έπρεπε να διατηρηθεί και να νά φρουρηθεί από κάθε μελλοντική φθορά σαν πνευματικό κάστρο του ζωντανού ελληνισμού. Μά το γλωσσικό αυτό όργανο με το πέρασμα του καιρού έπαιρνε καινούρια μορφή σύμφωνα με τους φυσικούς νόμους της εξέλιξης και της αλλαγής. Την αλλαγή όμως τούτη πολλοί από τους σπουδασμένους και διανοούμενους Έλληνες, τη θεωρούσαν απaráδεκτη και όλέθρια, γιατί με τον τρόπο αυτό ή παλαιά γλώσσα των προγόνων θά χανότανε για πάντα.

Άπό το ένα μέρος λοιπόν ή εξέλιγμένη γλώσσα που μιλούσε ο λαός με διαφορές στα καθέκαστα μέρη της Ελλάδας και που προσπαθούσε να παρουσιάζεται με κάποια όμοιομορφία, να γίνει κοινή γλώσσα των Έλλήνων, και μάλιστα από τα χρόνια εκείνα που ο μέγας Άλέξαντρος έδωσε στην Ελλάδα έθνική ένότητα. Και από το άλλο, οι σοφοί γραμματισμένοι στο Βυζάντιο που κηρύχνανε έκφυλισμένη και χυδαία τη δημοτική, άξια μόνο για τον όχλο. Μερικοί άπ' αυτούς, δασκάλοι και κληρικοί, όπως ο Κοδρικάς, ο Νεό-

φυτος Δούκας κ.λ. ζητούσαν να ξαναγυρίσει, όσο είναι δυνατό, ή συγκαιρινή γλώσσα στους τύπους της άρχαίας Άττικής, και άλλοι, όπως ο Κοραής, επιθυμούσαν να διορθωθεί και καθαριστεί ή λαϊκή γλώσσα χρησιμοποιώντας στοιχεία της άρχαίας. Αυτοί επικρατήσανε στο τέλος με τη δημιουργία της καθαρεύουσας. Ο Κοραής μάλιστα σ' έναν από τους προλόγους της «Έλληνικής βιβλιοθήκης» του, υπολόγιζε πως πρέπει πολλά ακόμα χρόνια να περιμένει το Έθνος (ώς τα 1950!) για να ιδεί καλό λογοτεχνικό έργο ανεβασμένο στο Γραικικό θέατρο.

Έτσι γεννήθηκε ή διγλωσσία. Και όταν στα 1821 ή επαναστατημένη Ελλάδα είχε τα μάτια της γυρισμένα προς την Πόλη, ή Ευρώπη παρασυρμένη από τους Άττικιστές, πίστευε πως οι τωρινοί Έλληνες, άπόγονοι όχι των Ρωμαιοβυζαντινών, μά του Λυκούργου και του Σόλωνα, έπρεπε να περιοριστούνε στις χώρες της Σπάρτης και της Άθήνας. Και όμως στα βυζαντινά και μεταβυζαντινά χρόνια, όπως είναι γνωστό, μπόρεσε και άνθισε όλόκληρη ποιητική παραγωγή γραμμένη στην άπλη γλώσσα, όσο βέβαια κι αν εΐταν ιδιωματική. Στον ένδέκατο αΐωνα έχουμε το ποίημα του Σπανέα, στο δωδέκατο τον Πτωχοπρόδρομο. Κατόπι στιχουργημένα ίπποτικά ρομάντσα στο δέκατο τρίτο και στο δέκατο πέμπτο αΐωνα. Άργότερα παρουσιάστηκε το Κρητικό θέατρο με τη «Θυσία του Άβραάμ», την «Έρωφίλη», και ακόμα το ποίημα του «Έρωτόκριτου».

Στο μεταξύ οι Φαναριώτες λόγιοι, και ύστερ' από το 1821 οι λογιώτατοι της έλευθερωμένης Ελλάδας, είχαν έγκαταστήσει για καλά τη βασιλεία της λογίας γλώσσας σε όλα τα είδη του γραπτού λόγου και κανείς πιά δεν μπορούσε να λογαριάζεται μορφωμένος αν δεν μεταχειριζότανε την καθαρεύουσα. Μά ή γλώσσα του λαού δεν εΐταν ούτε δυνατό, μήτε φυσικό να μιμηθεί το παράδειγμα του λογιωτατισμού. Αυτή εξακολουθούσε, σαν

ἓνα ζωντανὸ ἐθνικὸ στοιχεῖο ποὺ εἶταν, νὰ μιλιέται παντοῦ καὶ ν' ἀγωνίζεται ἀσυναίσθητα καὶ χωρὶς καμιά ὀδηγία, ν' ἀποχτήσῃ λίγο πολὺ μιὰ ἐνότητα. Εἶπαμε: νὰ μιλιέται, ὄχι ὁμῶς καὶ νὰ γράφεται συστηματικά. Ἡ ἐξαίρεση ποὺ στάθηκε στὰ νεώτερα χρόνια ἀπὸ τοὺς Ἑφτανησιῶτες ποιητές, δὲ λογαριάζοταν ἀπὸ τοὺς καθαρολόγους τῆς Ἀθήνας.

Ὡς τόσο ὅ,τι στοὺς προηγουμένους καιροὺς εἶχε γραφτεῖ στὴ δημοτικὴ γλῶσσα εἶτανε στίχοι. Καὶ ξέρουμε πὼς μιὰ γλῶσσα τότε σφραγίζει ἀλάθευτα τὴν ὑπαρξή της ὅταν ἀποχτήσῃ καλλιτεργημένη πεζογραφία. Τὰ χρόνια περνοῦσαν καὶ ἡ νέα λογοτεχνία ἀντιπροσωπευόταν ἀπὸ ψυχρὰ δημιουργήματα τῆς φαντασίας, τὸ περισσότερο μίμηση ξένων φιλολογικῶν ἔργων, μακριὰ ἀπὸ τὴ γύρω πραγματικότητα. Τὸ ἔθνος τώρα ὀλόκληρο χρησιμοποιοῦσε μιὰ θερμὴ ζωντανὴ λαλιά, ποὺ ὁμῶς πάγωνε μόλις ἔπιανε κανεὶς τὴν πένα νὰ γράψῃ τοὺς στοχασμοὺς του. Καὶ ἦρθε ὥρα νὰ γίνῃ πιστευτὸ πὼς τὸ παλιὸ ἐκεῖνο ὄνειρο τοῦ Νεοφύτου Δούκα (1812) «ἡ κατ' ὀλίγον πρόοδος τῆς γλώσσης πρὸς τὴν ἀρχαίαν αὐτῆς τελειότητα», ὄχι μόνο δὲν μποροῦσε ν' ἀληθεύῃ, μὰ ἓνας νεώτερος Ἀττικιστὴς, ὁ καθηγητὴς Κωνσταντῖνος Κόντος, ἔφτασε νὰ προκηρύξῃ δικαιολογημένα μὲ τὸ σύγγραμμά του «Γλωσσικαὶ παρατηρήσεις» (1882), πὼς ὅλοι ὅσοι ἔγραψαν τὴ λεγόμενη καθαρῆ ἑλληνιστὴ ἀπὸ τὸν Κοραῖ ὡς τοὺς συγκαιρινούς του, ἀγνοοῦσαν τὴν ἀρχαία γλῶσσα καὶ δὲν ἔκαναν τίποτ' ἄλλο παρὰ νὰ βαρβαρίζουν ἀφάνταστα καὶ νὰ σολοικίζουσιν ἀπροσμέτρητα.

Ἔτσι ἔγινε φανερό πὼς δὲν ἔμενε ἄλλο πιά γιὰ τὴ λογοτεχνία μας παρὰ νὰ γυρίσῃ ἡ γραπτὴ γλῶσσα στὴ ζωντανὴ τῆς πηγῆ, στὸ στόμα τοῦ λαοῦ. Ἡ στιγμή εἶταν μοιραία καὶ ἱστορική. Ποιὸς εἶχε τὸ θάρρος νὰ τολμήσῃ αὐτὸν τὸ γυρισμὸ;

* * *

Ὁ πεζὸς λόγος στὴ ζωντανὴ γλῶσσα φάνηκε μὲ τὸ πρῶτο βιβλίον τοῦ Ψυχάρη «Τὸ ταξίδι μου» (1888).

Ὁλο τὸ ἔργο εἶναι γραμμένο μὲ τοὺς κανόνες τῆς γραμματικῆς. Γιατὶ ὁ Ψυχάρης κήρυξε πὼς ἅμα δὲν ὑπάρχει γραμματικὴ δὲν ὑπάρχει καὶ γλῶσσα. Οἱ κανόνες βέβαια τῆς γραμματικῆς βγαίνουν μόνοι τους καὶ ἀσυναίσθητα ἀπὸ τὴ φυσικὴ λαλιά. Γιὰ νὰ ξεχωριστοῦν χρειάζεται προσοχὴ καὶ μελέτη ἀπὸ τὸν ἐπιστήμονα. Γιὰ νὰ ἐφαρμοστοῦν ὁμῶς, ἀναγκαῖα εἶναι τοῦ λογοτέχνη ἡ ἱκανότητα. Τὸ ἔργο τόσο ἀπλό, ὅσο καὶ δύσκολο. Ἀπλό, γιατί ὁ λογοτέχνης ποὺ γράφει τὴ δημοτικὴ θὰ πεῖ πὼς ἔχει ζήσει τὴ γλῶσσα τοῦ λαοῦ καὶ καταπιάνεται μ' αὐτὴ γιὰ νὰ ἐκφραστῇ φυσικὰ καὶ ἀνεπιτήδευτα. Δύσκολο, γιατί μιὰ

γλῶσσα ποὺ δὲν καλλιεργήθηκε σὲ πολὺχρονο διάστημα ἀπὸ τὴ φιλολογία, παρουσιάζει καὶ πολυτυπίες καὶ ἀντινομίες. Ὁ Ψυχάρης σὰν πρῶτος ποὺ προσπάθησε νὰ γράψῃ πέρα γιὰ πέρα τὸν πεζὸ τοῦ λόγου στὴ δημοτικὴ δὲν μπόρεσε ν' ἀποφύγει ἐδῶ μιὰ λέξη ἀσυνήθιστη καὶ σπάνια, παρέκει ἓνα τύπο ποὺ ξαφνιάζει. Ἀπὸ αὐτὰ τὰ σκοντάματα πιάστηκε ἡ ἀντίδραση γιὰ νὰ τὸν κατηγορήσῃ δεινὰ. Καὶ ὁμῶς ἡ οὐσία στὸ γλωσσικὸ ζήτημα δὲν εἶναι ποιά λέξη θὰ μεταχειριστεῖς, μὰ σὲ ποῖο γραμματικὸν τύπο θὰ τὴ βάλεις. Σὲ δημοτικὸν τύπο ἢ σὲ ἀρχαῖζοντά. Ἡ κατακριτικὴ λοιπὸν αὐτὴ κατὰ τοῦ Ψυχάρη δὲν κοίταξε διόλου τὴ μεγάλη γραμμὴ ποὺ χάραξε τὸ τόλμημά του. Δὲν ὑπολόγισε τίς πρῶτες δυσκολίες. Δὲν ἐνίωσε τὴν κυρίαρχη σημασία του. Δὲ ζύγιασε τίς συνέπειές του.

Ἡ σημαντικὴ ἀξία τοῦ «Ταξιδίου» ὑπάρχει σὲ τοῦτο. Ἀπόδειξε πὼς ὅ,τι ὡς τότε τονίζανε οἱ δασκάλοι γιὰ τὴν ἀναξιοσύνη τῆς γλώσσας, εἶτανε μῦθος. Γιατὶ μέσα στὸ βιβλίον τοῦ αὐτοῦ ὁ Ψυχάρης μπόρεσε νὰ διατυπώσῃ μὲ σαφήνεια καὶ γλαφυρότητα ζητήματα ἐπιστημονικά, ἔννοιες ἀφηρημένες, νοήματα καὶ αἰσθήματα διάφορα, ἀκόμα φιλοσοφία καὶ εἰρωνία, κάθετι ποὺ χρειάζεται στὴν πραχτικὴ ἐφαρμογὴ τοῦ ἓνα λόγος λογικὸς καὶ πολιτισμένος. Ἔτσι ἔδωσε πρῶτος ἓνα παράδειγμα θαρρετό, μιὰ διέξοδο στὴν πνιχτικὴ ἀτμοσφαῖρα ποὺ εἶχε δημιουργήσει τὸ πρόβλημα τῆς γλωσσικῆς ἀμφιβολίας, τὸ βάρος τῆς παραδομένης σχολαστικότητος στὸ πνεῦμα τῶν νεοελλήνων λογοτεχνῶν.

Καὶ εἶδαμε σὲ λίγο χρονικὸ διάστημα ἀπὸ τὸ 1888 τίς συνέπειες. Στὴν ἀρχὴ μὲ δειλία, ὕστερα μὲ κάποια ἱκανοποίησι καὶ κατόπι μὲ ἀφοσίωσι ἄρχισαν οἱ νεοφανέρωτοι λογοτέχνες τὴν καλλιέργειαν τοῦ πεζοῦ λόγου. Ἡ διγλωσσία γιὰ τὴ λογοτεχνία εἶχε κατανικηθεῖ. Γιατὶ ὁ Ψυχάρης δίδαξε πὼς ἡ διπλὴ λέξη δημιουργεῖ ἀοριστία στὴν πράξι καὶ στὴ σκέψι. Ἡ κάθε λέξη εἶναι γεγονὸς ἠθικὸς, γεγονὸς διανοητικὸς, εἶναι φύλακας ποὺ κλείνει μέσα τῆς τὴν ψυχὴ μας.

Μὰ τὸ «Ταξίδι» δὲν ἔχει μόνο γραμματικὴν, τὴ βάση αὐτὴν, τὸ θεμέλιον ποὺ χτίζεται κάθε ἐκφραστικὸ οἰκοδόμημα, ἔχει καὶ φιλολογικότητα, ἔχει καὶ φαντασία. Εἶναι βιβλίον γοητευτικὸ μαζὶ καὶ συγκινητικὸ, γιὰ ὅποιον μπορεῖ νὰ κοιτάξῃ τὰ πράγματα μὲ ματιὰ πλατύτερη. Κλείνει μέσα του πάθος πατριωτικὸ καὶ ἀγάπη γιὰ τὴν Ἑλλάδα, τὸ λαὸ τῆς καὶ τὸ μέλλον του. Εἶναι, ἄς ποῦμε, ἓνα βιβλίον ὁδοιπορικὸ ποὺ περιγράφει τὴν περιήγησιν ποὺ ἔκαμε ὁ συγγραφεὴς στοὺς σκλαβωμένους ἐλευθερωμένους ἑλληνικοὺς τόπους καὶ στὰ νησιά, δυὸ χρόνια προηγουμένως (1886). Δὲν περιέχει γεωγραφικὰς πληροφορίες. Ὁ

συγγραφέας ὅμως βρίσκει ἀφορμὴ μὲ τὴν ἀφήγηση τοῦ ταξιδιοῦ νὰ κάμει γλωσσολογία, μ' ἕναν τρόπο ἐκλαϊκευτικὸ στὰ ἐπιστημονικὰ ζητήματα ποὺ αἰχμαλωτίζει τὸν ἀναγνώστη, τρόπο πρόσχαρο, γεμᾶτο ζωνρότητα κ' ἐξυπνάδα στὶς περιγραφές καὶ στοὺς διαλόγους του. «Ἐνα βιβλίο γεμᾶτο φῶς κ' αἰσιοδοξία, ποὺ ξανοίγει μπροστά σου καθαρὲς ἰδέες σὰν τὸν γαλανὸ οὐρανὸ μας. Βιβλίο μὲ σπάνια σταθερότητα στὸ περιεχόμενό του, ποὺ συνταιριάζει σοφία καὶ λυρισμό. Βιβλίο, βοή καταιγίδας ποὺ σιμώνει καὶ φαρέτρα μὲ βέλη πνευματικά.»

Καὶ μὲ αὐτὸ πῆρε ἀμέσως τὴ θέση τοῦ ὁ Ψυχάρης στὰ νεοελληνικὰ γράμματα. Ἐμψυχωτὴς καὶ ἀναγεννητὴς Ἀπόστολος. Μὰ καὶ κάτι ἀκόμα: ἐπιστήμονας καὶ λογογράφος καὶ φιλόσοφος, ἐρευνητὴς αἰσθηματολόγος καὶ ἀγωνιστὴς ἰδεολόγος καὶ κοινωνικὸς ψυχολόγος καὶ μέσα ἀπ' ὅλα ποιητὴς. Τὸ ὕφος τοῦ λόγου κουβεντιαστό, ἀπαλό, χωρὶς αὐθεντία, ξάφνισε πολλοὺς ποὺ τοῦ βρῆκαν κάποια ἀφέλεια. Καὶ τί περίεργο! Ὅτι ἔγραφε ὁ Δούκας γιὰ τὸν Κοραή, πὼς ξέχασε τάχα τὰ ἑλληνικὰ ἐπειδὴ ἔμεινε πολλὰ χρόνια στὸ Παρίσι, τὰ ἴδια ξαναεῖπε καὶ ὁ Χατζηδάκης κατηγορώντας τὸν Ψυχάρη.

* * *

Τὸ «Ταξίδι» ἔγινε ἀφορμὴ νὰ δημιουργηθεῖ μεγάλος θόρυβος, ὕστερ' ἀπὸ τὴν κυκλοφορία του. Τύπος καὶ κοινὴ γνώμη τῆς ἐποχῆς τὸ ἀναθεμάτισαν ζωνρά. Σ' αὐτὴ τὴν ὁμαδικὴ καταφορὰ μόνον τρία πρόσωπα δὲ δίστασαν νὰ τὸ ὑπερασπίσουν. Ὁ Γαβριηλίδης στὴν «Ἀκρόπολη» (20 Ἰουλίου 1888), ὁ Παλαμάς στὴν «Ἐφημερίδα» τοῦ Κορομηλά (19 καὶ 20 Ἰουλίου 1888), καὶ ὁ Ροΐδης στὸ περιοδικὸ «Ἐστία» (16 Ὀκτωβρίου 1888).

Ὁ Γαβριηλίδης σημείωνε ἀνάμεσα σὲ ἄλλα: «Τὸ τυπικὸν καὶ τὸ ἐτυμολογικὸν τῶν μεγάλων λογίων κατεσκευάζον δούλους, ραγιάδες, γυναῖκας, σκυλιὰ τοῦ δρόμου ποὺ μὲ μιά βέργα διώχνεις ἑκατόν. Ἡ δημῶδης γλῶσσα ἐδημιούργησε λάσια στήθη, πλάτες κοτρόνια, χέρι σίδερο, μάτι ἀετοῦ, μέση δαχτυλίδι, πόδια βράχους». Ὁ Παλαμάς, χαρακτηρίζοντας ἐπαναστατικὸ τὸ βιβλίο τοῦ Ψυχάρη, ἔγραφε «Ὅ,τι πολλοὶ ὠνειροπόλησαν, ὅ,τι οἱ Ἐπτανήσιοι ποιηταὶ καὶ λόγιοι ἀπεπειράθησαν νὰ ἐκτελέσωσιν ἐν διατριβαῖς καὶ προλεγομένοις, ὅ,τι οἱ νέοι ἡμῶν διηγηματογράφοι μετὰ δειλίας ἐφαρμόζουσιν ἐν περιγρα-

φαῖς καὶ διαλόγοις, ὅ,τι ἡ ποίησις πρὸ πολλοῦ ἀπεδέχθη, ὁ κ. Ψυχάρης συστηματοποιεῖ, τελειοποιεῖ, ἐπιχειρεῖ ἐν τῷ πεζῷ λόγῳ... Τὸ Ταξίδι προῖον πεποιθήσεως, μελετῶν καὶ ἐνθουσιασμοῦ οὐ τοῦ τυχόντος, προὐριστὰ νὰ σκανδαλίση πολλοὺς, ἀλλ' εἶναι ἄξιον νὰ ἐξεγείρη καὶ τὴν προσοχὴν τῶν πολλῶν...».

Ὁ Ἐμμ. Ροΐδης ἀφοῦ ἐτόνιζε πὼς ἡ δημιουργία διγλωσσίας «ἀναγκάζει τὸν ἀληθῆ συγγραφέα νὰ συντρίψη τὸν κάλαμον αὐτοῦ» ἐξακολουθοῦσε: «Εἰς τὸ Ταξίδι οὐ μόνον οὐδένα εὕρισκε τις τύπον μὴ δημοτικόν, ἀλλὰ καὶ ὁσάκις ἐπροτίμησεν ὁ συγγραφεὺς ἕνα ἐκ τῶν πλειόνων ὑπαρχόντων, ἐπιμένει εἰς τοῦτον ἀπ' ἀρχῆς ἕως τέλους πολυσελίδου βιβλίου, κατορθώσας οὕτω νὰ μεταδώσῃ εἰς τὸ ὕφος τοῦ ἐνόητα καὶ ὁμαλότητα παρ' ἡμῖν πρωτοφανῆ. Τοῦτο εἶναι πρὸ πάντων ἄξιον σημειώσεως διὰ τὸν λόγον, ὅτι τὴν ἀνάγκην τάξεως καὶ ὁμαλότητος προτιμῶσι παντὸς ἄλλου ἐπιχειρήματος οἱ ἀρνούμενοι ὅτι δύναται νὰ χρησιμεύσῃ ὡς γραπτὴ γλῶσσα ἡ δημῶδης».

Ὅμως τὸ «Ταξίδι μου» καὶ ὕστερ' ἀπ' αὐτὸ στὰ κατοπινὰ χρόνια ἡ ὅλη στάση τοῦ Ψυχάρη μὲ τὰ γλωσσολογικά, τὰ ἄλλα του κριτικὰ καὶ λογοτεχνικὰ βιβλία καὶ τὴν ἀκατάπαυστη δραστηριότητα ποὺ εἶχε ἀναπτύξει ἡ πνευματικὴ του παρουσία, ἔδιναν συχνὰ ἀφορμὴ νὰ ξεσπᾷ ἀσυγκράτητη ἀντίδραση καὶ σφοδρὸς ἔλεγχος κατὰ τῆς γλωσσικῆς καὶ πνευματικῆς ἀναγέννησης ποὺ εὐαγγελίστηκε μὲ τόση θέρμη καὶ ζῆλο, καὶ ἀκόμα κατὰ τοῦ προσώπου του καὶ τῆς πατριωτικῆς του ὀρθοφροσύνης. Ὁ Ψυχάρης ἀτάραχος στὸ βάθος, παρὰ τοὺς ἐφήμερους θυμούς του, ἀγωνιζόταν νὰ οἰκοδομήσῃ τὰ θεωρητικὰ ἐκεῖνα τείχη γιὰ νὰ στηρίξει καὶ ὑπερασπίσῃ τὴν πραχτικὴ ἐφαρμογὴ τῆς ἰδέας τοῦ δημοτικισμοῦ. Ὅταν τὰ ἐπιχειρήματα τῶν καθαρολόγων ἐρχόνταν μὲ τὸ ντύμα τῆς ἐπιστήμης, δὲ δίσταζε ν' ἀπαντήσῃ καὶ νὰ ἐξηγήσῃ τὴν πλάνη. Ὅταν ὅμως τὸν πλημμυρίζανε προσωπικὲς κατηγορίες καὶ ἐπιθετικότητες ἀπόφευγε νὰ κατεβαίνει στὰ χαμηλὰ αὐτὰ ἐπίπεδα. Εἶχε στὸ νοῦ του ἀπὸ τὴν Παλαιὰ Διαθήκη τὰ λόγια τοῦ Προφήτη Νεμιά (κεφ. στ') ὅταν τὸν προσκαλοῦσαν οἱ ἐχθροὶ ν' ἀφήσῃ τὰ ἐπιβλητικὰ τείχη τῆς Ἱερουσαλήμ, ποὺ ἀνοικοδομοῦσε μὲ τὸ λαὸ του, καὶ κατεβαίνοντας ν' ἀνοίξῃ ἄγονη μ' αὐτοὺς συζήτησι. «Μέγα ἔργον ποιῶ καὶ οὐ δύναμαι καταβῆναι».

ΡΗΓΑΣ ΓΚΟΛΦΗΣ

